

Monument sau potemkiadă literară

(prima publicare în „Curentul“ din München, anul LIII, Nr. 5949-5950, august-septembrie 1981, pag. 3 și 4)

Însoțitorul de Constantin Țoiu¹ este un roman greu de recenzat. O prezentare și un verdict consecvent critic sunt însă cu atât mai mult necesare, cu cât țesătura narativă și ideatică a acestei cărți este fără îndoială îndoială de excepție, comparată cu spațiul cultural din care provine. În același timp, avem aici o valoare estetică contradictorie, odată situată cartea în contextul literaturii contemporane. Din această tensiune, romanul lui Constantin Țoiu se cere interpretat atât în ansamblul recepției unei astfel de tematici în România prezentă, cât și ca text și pretext, care reflectă contradicțiile ei fundamentale.

Acest însoțitor este în construcția romanescă oferită de Țoiu un om de rând, omul din taximetru, omul din vis sau din povești, omul care însoțește anonim *întâmplarea*, oricare ar tot fi ea: o faptă, o poveste între viață și moarte, între real și utopie. O metaforă frumoasă, care se deconspiră elegant pe parcurs, devenind treptat, sub numele unui stenograf conștiincios al Academiei, pe numele lui Rânzei, o închipuire literară fertilă, o nălucă, care subliniază verdictele morale și politice, tocmai în tensiunea dintre cititor și roman, devenind, ca sumă (pag. 388) o încercare de conștiință concretizată. *Însoțitorul Rânzei* este altfel și singurul centru de greutate din țesătura statică a acestui roman, parțial intelectual, care funcționează efectiv, salvând întregul de la dezagregare. Pe planul abstract al ideilor și al problematicii cărții, *Însoțitorul Rânzei* captează și corelează verdictele sau învățămintele, care curg din cele mai diferite perspective ale colajului de viață prezentat, rămânând însă la fel de artificial și de discutabil, ca și elementele care îl compun. Limitele acestui gen literar în România contemporană sunt documentate în acest fel. Voi schița sumar câteva dintre ele, pentru a prezenta cartea în linii mari și face următoarele demonstrații.

Însoțitorul este un roman construit prost și șubred, combinând povești decupate din microstructura socială, trecute sau aparent prezente, întâmplări și istorie, culese din cele mai diferite planuri posibile, constituite însă într-un colaj artificial, datorită inaderenței ideatice în raport cu valoarea lor. Poveștile sunt parțial foarte frumoase, sparg bine prejudecățile literare sau moral-politice, cuceresc pentru început terenuri principial fertile, dar pierd această aură aparte, odată împrăștiată într-o serie de alte istorioare anoste, provinciale, nescrise și negândite până la capăt, un fel de ecou care se stinge - un fenomen care marchează în general, de câteva decenii, literatura noastră, condamnată la convalescență.

Ieșirea din această trivialitate, însănătoșirea viguroasă, sunt în mod cert căutate și surprind pozitiv la începutul cărții. Într-un cadru saturat, povestirea demarează vioi, plină de emfază literară și proștețime. Acest lucru nu funcționează însă în ansamblul

---

1 București, Editura Eminescu 1981, toate trimiterile la această ediție.

cărții. Poarta spre universalitate și-o barează cartea însăși, propunând ca formulă un neorealism alternat cu comentariu, de regulă dialogat, o tehnică literară care nu mai este productivă parțial și probabil numai în cadrul romanului românesc, nu însă și dincolo de granițele lui politico-culturale sau de limbă. Concret, împletirea realului în această carte, în Zodia lui Rânzei Însoțitorul, este de la caz la caz diferit motivată, după cum voi arăta, dezvăluind concomitent o înfricoșătoare sărăcie de informație respectiv de interpretare a lumii contemporane. Un lucru explicabil, cauzat de complexitatea intenționată, care degradează aici filonul intelectual. Potențialul de valoare literară este coborât la nivelul revistei ilustrate *Flacăra*, avem de-a face cu un Candide reciclat, cultivând grădina unui ...Escu, văzând și rescriind lumea numai ca atare?

Cert, poveștile care compun cartea, ar putea da, după o triere prealabilă, un volumaș interesant de proză scurtă. Constantin Țoiu îl continuă pe Duiliu Zamfirescu și ne prezintă, uneori cu o precizie mușcătoare, viața nouă de la țară. Stănică, personajul care deschide și închide cartea, e un cioban nătâng. Câinele lui răspunde la apelativul Mircea. Din vechiul spleen mioritic nu a mai rămas decât un rest întunecat de gândire, necesar înfrățirii cu natura și înțelegerii cu unii din eroii cărții. Mega Pârvulescu, bătrânul agronom deștept și energic, inimos și plin de duioșie, este Dumnezeuul acestui cadru, în care satul prosperă, demonstrând un confort ca în Elveția și o nouă burghezie, pusă net în opoziție cu viața și pasiunile fostului moșier Casimir Violeanu. Iată *Cântarea României!* Fostul institutor Zăvor, prostia la putere, invită artiști amatori de pretutindeni, le arată satul, fântâna socialistă, trivialul cavou proaspăt construit, etc., etc., lucruri de care e firește foarte mândru, ascunzând secretul acestei potemkiade, pe care cartea îl demască curajos. Bunăstarea e opera academicianului Mega, retras din capitală în câmpie, pentru a verifica niște adevăruri, care în alte părți ale lumii sunt elementare și indiscutabile, care bunăstare provine practic din munca multor zilieri de prin împrejurimi, numiți în sat *priculici*. Trei dintre ei îl surprind pe noul institutor Ninel Floașul cu bucătăreasa Silvia în porumb. Urmarea: un viol, la al cărui început e martor, înghețat de frică, un student venit în vizită cu grupul de artiști amatori din București, Gigi Cristescu, un fiu simpatic dar cam descumpănit, provenind dintr-o ramură paradoxal de solidă a noii aristocrații, cu rude chiar în îndepărtata Germanie Federală. În sat trăiesc mulți membri ai unei secte religioase, din care făcea parte și Silvia, însă Gogu-Milițianul are ordin să-i lase în pace, și-n plus sunt oameni extrem de harnici și de disciplinați.

Lucru firesc, haidamacii sunt aflați, Mega Pârvulescu îi judecă pe răspundere proprie, într-un vagon gol, pedeapsa fiind 25 la fundul gol, cu o funie udă. Iar monstruosul Ninel Floașul se demască în vis, astfel că întreaga poveste este știută nu numai de întregu sat, ci și de soția sa, Felicia, la care bătrânul Mega ține ca la propria lui fiică. Agronomul îl iubește cu mândrie părintească și pe promițătorul Titi Streașină, tot agronom, viril, la fel de deștept, plecat însă în schimb de experiență la fermierii americani. Titi se va întoarce la sfârșitul romanului la *cel mai generos și răbdător pământ din lume*, formula din 1981 a ceea ce se numea cândva cu mândră modestie *spațiul mioritic*. Așa se face că Gigi-Meteorologul poate dormi în camera

lui discuta vrute și nevrute cu Mega, într-un spațiu, în care, în mod paradoxal, nu par a exista conflicte de generație. Descendența tânărului dintr-o familie de ștabi nu-l poate împiedica să discute fără menajamente cu bătrânul agronom tot felul de aspecte, care lipsesc din păcate din manualele oficiale de filozofie, istorie etc., o discuție la început interesantă și antrenantă, care devine însă anevoioasă și plictisitoare, în momentul în care apar *trei crai de la mare*, trei intelectuali excentrici, doctorul Udrescu, Jorj Turgea și literatul Efialte Pipoton, care lungesc altfel - decât în *Decameronul* – noaptea, continuând și ei, la rândul lor, cu noi și noi povești... Rânzei Însoțitorul, s-ar putea zice, e în elementul lui. Pe un prototip literar cehovian se suprapun realitatea satului socialist în Câmpia Română și acești vizitatori, de o modernitate ciudată, care istorisesc despre Antonescu, Stalin șamd. Tocmai aici însă, structura ideatică a acestui roman prezintă primele fisuri, care pot fi fatale cărții, odată scuturată critic, în contextul exigențelor literaturii și al valorilor estetice universale.

De exemplu, metamorfoza atât de măiestră a kitschului, descoperit în secvențele de realitate amintite până acum, împrăștiate cu spirit în țesătura romanului, se deconspiră ca fiind artificială, odată ce romanul prezintă și descrie străinătatea de dincolo de ocean, mentalitățile de acolo, sau, viața din trecutul autohton. Din suma unor penibile citate de lexicon sau demne de un Ateneu Popular, care încearcă să contureze, concomitent, o filozofie a istoriei (după tipul „*inamicul nostru descoperit se află în noi înșine*”), nu poate crește un tot organic, care să se înfrățescă cu acel plan al cotidianului, pe care romanul îl abordase la început. Sau, altfel spus, Rânzei le notează, însă nu le gândește până la capăt. Aceste superbe povestioare, nu au nici sistem, nici informațiile plenare pentru așa ceva. Constantin Țoiu folosește, cei drept, un truc tehnic extrem de eficient, filtrând fiecare istorioară de mai multe ori, pentru a-și ascunde propria selecție subiectivă, în dosul formulei *din gură în gură*, aceste subiectivări ale unor subiectivări (transcrise la rândul lor subiectiv) dobândesc însă parametrii unor valori obiective, într-o argumentație și un didacticism al romanului ca un tot, iar de aici provine contradicția sa fundamentală. Exagerând nițel, s-ar putea vorbi de o revistă ilustrată redactată de un singur individ.

Iată de ce. La toate cele enumerate mai sus se adaugă întâmplările, pe care le-a trăit Titi în lumea mare. Descrierea culturii porumbului pe imensele ferme americane alternează cu o poveste de dragoste, o love-story cu interesantă negresă Miriam. Titi, și cu el Țoiu și cititori lui, descoperă lumea, nu se mai opresc prin stepele Donului, ci sesizează dintr-o ochire (protocroni?) mecanismele și crizele celorlalte culturi, totul fiind aparent extrem de simplu. Ce-i al lui, e al lui, Titi e un bărbat absolut și absolut viril, care vine, vezi dară, din literatura română, continuând o lungă listă, aproape de tradiție. Din această cauză, Miriam va avea scandal chiar și cu vecina ei de apartament, o chinezoaică. Așa cuceresc românii lumea! Însă tot astfel, fabulația își pierde orice credibilitate și valoare informațională, de exemplu atunci când este comentată viața într-o așa-zisă comună a unor intelectuali sau teribila sectă religioasă condusă de un anume Thunderway, sectă care amintește pe alocuri cu ceea ce a luat sfârșit printr-un suicid colectiv, cu ani în urmă. Noile forme și limitele

unor încercări de a trăi într-un alt fel, decât cel obișnuit, așa-zisele mișcări alternative din ultimele decenii, dintr-o serie de țări occidentale, cauzele care le-au generat, raportul dintre colectivismul exagerat al unor grupe marginale, cu ansamblul unei societăți, care este prin excelență individualistă, toate aceste lucruri se pierd în prejudecățile unei optici, care te fură prin scriitura alertă și prin senzațional, nepermițând o revizuire critică a problematicii prezentate. Pe lângă aceasta, pe lângă planurile descrise inițial în roman, existența la țara, agricultura socialistă, crizele noii burghezii, monopolizarea puterii etc., nu se mai pot încadrași comunica, ca experiențe cu aceste mostre de lumi și timpuri străine, care le sunt contrapuse într-un mod dialectic (și didactic) de-a dreptul ieftin. Senzaționalul și exoticul lumii largi, văzută exclusiv prin Titi pentru toți ceilalți, nu-și poate constitui aceeași coerență și greutate literară, ca și realitatea imediată a prezentului socialist (atât de bine surprinsă în unele cazuri), astfel că asocierile și paralele posibile rămân ca un balast abstract și totuși neplăcut la întretăierea dintre carte și cititor. Extrem de periculoasă este, de exemplu, prezentarea sectei lui Thunderway (?). Acest grup religios este, în ultimă instanță, la alt nivel, similar satului lui Mega. Implicațiile lui sunt grave pentru valoarea de document literar al epocii noastre și se pierd într-o farsă (ce-i drept, frumos desemnată), care interzice însă pasul următor, atât de necesar, al introspecției critice și radicale a prezentului reflectat. În felul acesta, nu numai Rânzei rămâne un păcălit, ci și cititorul, care a sesizat cu siguranță (ca fiind una din motivațiile originale ale cărții) acea contradicție, evidentă, dintre dogma oficială, limitele existențiale, sărăcia manipulării intelectuale tradiționale, nevoia egoistă de utopie concretă, sau certitudinea odihnită, pe care o aduce apartenența la un grup, oricât de mic ar fi el, în sensul unei speranțe, a unei utopii... Probabil că radicalitatea de trăire și gândire românească, în tradiția lui Camil Petrescu, nu va mai fi o vreme posibilă în literatura noastră, iar acest lucru va slăbi în continuare probitatea intelectuală a întregii culturi române și a ceea ce a mai rămas din dânsa, asemănător rezervei, cu care acest roman mai poate fi numit „roman intelectual”.

În excelentă *Galeria cu viață sălbatică*², lungile dezbateri despre marxism și bolșevism, despre individ, societate și creativitate etc. erau încadrate structural în roman, fiind componente esențiale ale eșuării eroului Chiril Merișor, în epoca respectivă. Mega Pârvulescu expune, pentru epoca unor repetate revoluții agricole (vorba românului: de ce nu și niscai răscoale?) o serie de idei interesante, parțial verificate, în mare parte mult mai eficiente decât dogmele prezente, iar aceasta funcționează admirabil în contextul prezentat mai sus. Totodată romanul lui Țoiu le încadrează și în contextul unor discuții cu pretenții intelectuale despre libertate (pag. 144), revoluție (o târfă, citat în spaniolă, după un citat adus de Titi), conștiință și forță, corupție morală, bombă atomică etc. și le degradează la nivelul unei șuete de cafea. Iar caricarea literară a literatului-pitic Efialte Pipiton mută puțin discuția prin sferile acestei bresle în realitatea socialistă, pentru ca toată gălăgia materializată pe mai multe pagini să nu rămână în cele din urmă decât o vagă teză, după care *românii tot nu e proști!*

---

2 Tradusă în acest an la Geneva, Ed. Nagel, sub titlul *L'Exclu*.

De-a dreptul bizară est o dominantă a cărții, care începuse cu senzualitate și dusese la duritatea violului, dizlocând argumentația supărător de rațională prin planul iubirii, a dragostei și a erosului. Prin ea, romanul demarează din nou, odată „Cei Trei din Capitală” sunt plecați. Ne fuseseră descrise bordelurile de pe timpuri, iar criza erotico-conjugală a Floașilor a făcut din Felicia o infirmă, după nașterea fetiței Gloria. Acum aflăm fostului moșier Casimir Violeanu (o pasiune de roman de cincispe lei pentru Evantia, transcrisă corect în manieră epistolară), apoi, apropierea ciudată dintre Gigi Cristescu și sora sa vitregă din Germania, Ditte, dar mai ales, sfârșitul Soficii, soția lui Mega, prezentată nouă ca fragment de jurnal. Pe acest fond exagerat de încărcat, are loc scurta și ciudată iubire dintre Gigi Cristescu și Feli Floașu, care-i va reda ei auzul. Totodată sunt accelerate din nou o serie de planuri care nu se prea sudează cu cele prezentate până acum, nici chiar cu aparatura *imprevizibilului în viață*, atât de des și de greșit folosit în mai toate literaturile. Gigi se retrage din idila satului lui Mega în pustietățile carpatine, la Cota 1400. Instructorul Ninel Floașu îl vizitează acolo, bucătăreasa Silvia e gravidă, excluderea sa din joc e evidentă, dar mizerabilul nu știe să piardă și-și oferă nevasta de nevastă, ca o ultimă încercare, de a influența întâmplarea. Este refuzat și pleacă pentru totdeauna dintre noi, dispărând la coborârea de pe munte, înfulecat de un viscol. Câteva resturi vor fi descoperite abia în primăvară, odată cu dezăpezirea, prilej de a însăila în structura cărții și câteva procese-verbale.

Mega, cel care căutase să influențeze întâmplarea precum un *deus ex machina*, ce-i drept, altfel decât decedatul Ninel, dar la fel de înfrânt, întâlnindu-i pe cei, care au devenit între timp mari ștabi (Repezeanu, Dăniloiu, Bunescu). Mozaicul mijloacelor tehnice aplicate este complectat cu o prezentare maziliană a micilor mari slăbiciuni și vanități. Reflecțiile celor nestori, Ortopan și Mega, confirmă tezele socio-politologice ale lui Milovan Djilas. Dar, oricât de necruțătoare, ele se pierd în anecdotica și senzaționalul cadrului propus. Mai înainte, agronomul se plimbase printr-un București împânzit de țărani, care-i devenise, în mod straniu, oarecum străin. Rânzei îl însoțește, notează și re-botează, devenind un fel de Cronos, cel care îl va și răpune fără cruțare. Iar imediat după aceea, se va prăvăli asupra lui biblioteca lui Ortopan. Ce se întâmplase? Străbunul Ortopan și bătrânul său elev Mega tocmai râdeau cu Rânzei (pag. 399), când România începu să se cutremure. 1977. Acum, romanul documentează: autopsia, înmormântarea într-un cimitir nou; totodată însă, în planul satului, cataclismul a produs un alt tip de derută, cea a sectei religioase, fiind prezentată în maniera clasică a farsei. Exact în momentul în care *șapte dintre cei aleși* se pregăteau să se înalțe în cer, naște bucătăreasa Silvia, aflate și ea printre curioși. Romanul intelectual nu mai e nici măcar anecdotic. Titi, întors de la negresa și porumburile sale nord-americe, deschide împreună cu Felicia testamentul lui Mega: dorința acestuia, ca cei să se căsătorească, utopia lui ultimă, devine astfel o posibilitate de a lega cel puțin două planuri al colajului. Iar Gigi-Meteorologul române un sihastru de tip nou (pag. 422: *un trecător?*). Stănița, ciobanul tâmp, îl asigură pe Titi că e fericit, iar acesta repetă laitmotivul cărții, după care dușmanul, inamicul, ar fi deja descoperit, el fiind în noi înșine.

M-am mărginit în a selecta și accentua acele contradicții și conjuncturi esențiale, prin care acest roman, atât de promițător început, se descalifică în contextul unor opere similare din literatura universală. Firește, colajul exotic, din care se compune cartea, este mult mai vast și mai stufos; multe alte povestioare însăilate, scrise cu dexteritate, foarte exacte, măresc seria poveștilor foarte bune. Nereușind însă să întrepătrundă întreaga structură a romanului, nu-l pot trece, ca întreg, dincolo de cumpăna valorii literare certe.

Recenziile publicate în ultimul timp în România laudă unison valoarea cărții, documentând odată în plus importanța perspectivei de interpretare în critica literară contemporană. Ion Vlad³ vede cartea ca povestire filozofică în parametri valorici dictați de Dostoievski, Tolstoi sau Thomas Mann. Fără rezerve este de asemenea lauda lui Mircea Iorgulescu⁴, potențialul fiind dedusă ca gest literar antidogmatic de surprindere a prezentului, sau a lui Ion Ianoși⁵. Mult mai incitantă este prezentarea lui Nicolae Manolescu⁶, discuția este direcționată în jurul mimes-ului și raportată la Marcel Proust, sesizând contradicția dintre faptul brut și dialogurile intelectuale, pe care le consideră de certă valoare și ca parte integrantă a evoluției promițătoare a romanului românesc contemporan.

Am citat aceste voci, care au analizat și interpretat cartea din altă perspectivă, la fel de legitimă ca și a mea, pentru a invita cititorul de limbă română la o escapadă proprie în meandrele acestui roman zis intelectual. Până la verdictele generațiilor viitoare, rămâne valabilă, atât pentru autorul cărții, cât și pentru criticii săi corecți și bine-intenționați, printre care mă consider, o frumoasă vorbă din carte, la pagina 255: „Ah, Rânzei, Rânzei, prea puțin noroc pentru atâția amatori”.

---

3 *Povestirea ca salvare a ființei*, în: Tribuna 31/1981.

4 *Martorii și povestitorul*, în: România Literară din 4 august 1981.

5 *Martori și mărturii*, în: Contemporanul 31/1981.

6 *Romanul intelectual*, în: România Literară 36/1981, pag. 9.